

ظلال

شرح آثار احوال و شیوہ استاد عالی کبر شناری

آہنگ سازی و اجرائی دستگاہ نوا براساس ردیف دورہ عالی

پژوہش و تالیف محمد امین میر احمدی

فهرست

مقدمه.....	۴
بیوگرافی.....	۶
۱. شرح ضبط صفحات.....	۸
۲. برگزاری کنسرت‌ها و حضور در رادیو ایران.....	۹
۳. تدریس موسیقی.....	۱۲
۴. ردیف دوره عالی.....	۱۳
تحلیل شیوه نوازندگی.....	۱۴
۱. ویژگی‌های شکلی.....	۱۴
۱-۱. زخمه با دست راست.....	۱۵
۱-۲. ریز.....	۱۵
۱-۳. تک‌ریز.....	۱۵
۱-۴. دژاب و شلال.....	۱۶
۱-۵. اشاره.....	۱۷
۱-۶. تریل‌ها.....	۱۷
۱-۷. خراش.....	۱۷
۱-۸. انگشت‌گذاری.....	۱۷
۱-۹. جنبه‌های هنری.....	۲۰
۲. ویژگی‌های محتوایی.....	۲۰
۲-۱. تغییر نظام نسبی آوازی و ضربی.....	۲۰
۲-۲. خلاقیت و نوآوری در ردیف دوره عالی.....	۲۰
۲-۳. نگاه به ردیف.....	۲۱
۲-۴. تنالیت‌های اجرایی.....	۲۱
۲-۵. کم‌رنگ شدن توالی بم به زیر در ردیف.....	۲۱
۲-۶. گسترده شدن محدوده مدال.....	۲۱
۲-۷. سازی شدن بخش‌های آوازی.....	۲۱
۲-۸. توجه به اصالت.....	۲۲
۳. ویژگی‌های کلی.....	۲۲

مقدمه

جان‌مایه (موسیقی دستگاهی ایران، دستگاه نوا)

خلاقیت و نوآوری در هنر، فرآیندی است که بعد از تقلید آغاز می‌شود؛ زمانی که هر فرد متناسب با خلاقیت و رهیافت‌های شخصی می‌تواند در ارتباط با اصول و فروعی که از پیش آموخته به نوآوری بپردازد. میل به دگربودگی محض به معنای حذف هرآنچه پیش از من بوده، منجر به ایجاد ضایعه در هنرهای سنتی و اصیل می‌شود؛ زیرا عناصر اصیل از گذر زمان عبور کرده و نشانی از تاریخ یک فرهنگ دارند؛ اگر هنرمند منافاتی بین حضور این عناصر و نوگرایی احساس کند باید در زمینه‌های گوناگون از آن‌ها فاصله معناداری بگیرد، تا جایی که استفاده از عناصر اصلی کلیشه محسوب می‌شود. طبیعی است که موسیقی پاپ بر اساس رسالت خود می‌تواند آزادانه تر انتخاب کند و از سنت نیز فاصله بگیرد اما موسیقی کلاسیک، اصیل یا هنری در نتیجه چنین برخوردی صدمه‌های زیادی می‌بیند که جبران آن غیرممکن است در نتیجه، مسیر خلاقیت در این زمینه‌های هنری متفاوت بوده و محتاج آگاهی و عملکرد ظریف‌تری است.

البته گرایش‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی در جهت‌گیری خلاقیت‌های هنری تأثیر بسزایی دارند و هنرمند قدرت مقابله با تمام این جریان‌ها را ندارد ولی موظف است که مسیر را آگاهانه انتخاب کند و نتایج آن را به خوبی تحلیل کند نه تحریف.

در تاریخ موسیقی ایرانی بزرگانی بودند که در بازه‌های زمانی گوناگون موسیقی اصیل را با آگاهی در قالب‌های نوین ریختند و بقای آن را در جامعه حفظ کردند، اساتیدی چون درویش‌خان، مرتضی‌نی‌داود، علی‌اکبر شهنازی، ابوالحسن صبا همگی با حفظ بخش‌هایی از عناصر اصیل - البته به نسبت‌های گوناگون - دست به خلق و نوآوری زدند و هراسی از تکرار بخشی از سنت و اصالت نداشتند. البته هنر موسیقی دامنه وسیعی دارد و برای هر نگرشی فضا باز است اما اختلاط در مرزبندی‌گونه‌های موسیقی که ترکیبی از عناصر گوناگون هستند به نفع جریان موسیقی نبوده و باعث ایجاد سردرگمی مخاطبان خواهد شد. دامنه خلاقیت در موسیقی ایرانی بسیار کم‌رنگ است و تشابه به قدری بالاست که گاهی امکان بازشناسی صاحبان آثار وجود ندارد، اما چنین وضعیتی جواز خلاقیت نقطه‌ای و دفعی نبوده زیرا خلاقیت احتیاج به روندی خردمحور دارد.

جان‌مایه کوششی است در جهت خلاقیت تدریجی بر بستر سنت. در این اثر سیستم مدال دستگاه نوا از ردیف آقا حسینقلی اقتباس شده و شیوه نوازندگی و ملودی پردازی، متأثر از ردیف دوره عالی استاد علی‌اکبر خان شهنازی است. مواردی چون آهنگسازی، فرم، شیوه‌های بسط و گسترش، مضراب‌گذاری، انگشت‌گذاری، سرعت، زمان‌بندی و لحن. البته این اثر قصد بازسازی شیوه نوازندگی استاد شهنازی را ندارد و منظور اصلی خلق بر بستر سنت بوده است. در این مجموعه بخش‌های آوازی فقط به شکل صوتی ارائه شده ولی بخش‌های ضربی در قالب صوت و نت‌نگاری آورده شده‌اند تا امکان نواختن آن‌ها توسط علاقه‌مندان فراهم شود.

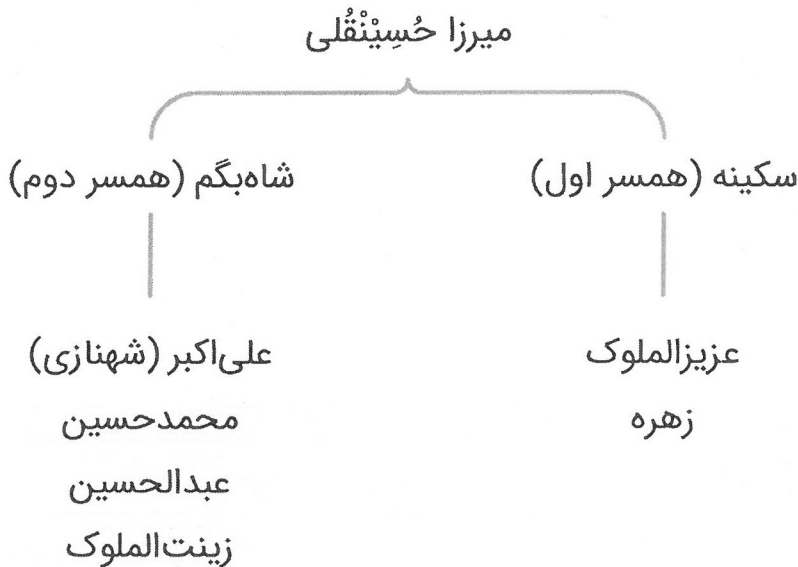
در نهایت از استاد بزرگ، داریوش طلایی قدردانی می‌کنم؛ از ایشان بسیار آموختم و در تدوین این مجموعه که بخش عملی پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه تهران بود راهنمایی‌های بسیار فرمودند با آرزوی سلامتی و بهروزی برای این استاد گرانقدر و بزرگ.

• علی‌اکبر شهنازی در میان‌سالی

بیوگرافی

علی‌اکبر شهنازی، ردیف‌دان، نوازندهٔ تار، آهنگساز و مدرس موسیقی بود که در ۲۳ اردیبهشت سال ۱۲۷۶^۱ در تهران به دنیا آمد. پدر وی میرزا حُسیْنُقُلّی مشهور به جناب میرزا (۱۲۲۹-۱۲۹۴) موسیقی‌دان سرشناس دورهٔ قاجار بود. میرزا حُسیْنُقُلّی دو مرتبه ازدواج کرد. سکینه، همسر اول و شاه‌بگم، همسر دوم او بود. میرزا از همسر نخست صاحب دو فرزند به نام‌های عزیزالملوک و زهره شد و از همسر دوم خود صاحب چهار فرزند شد؛ که به ترتیب ولادت، علی‌اکبر، محمدحسین، عبدالحسین و زینت‌الملوک نام داشتند که بعداً همگی به شهنازی شهرت یافتند در نتیجه استاد علی‌اکبر شهنازی اولین پسر میرزا بود.

علی‌اکبر شهنازی از سن هشت سالگی تارنوازی را نزد پدرش آغاز کرد. میرزا حُسیْنُقُلّی ردیفی به نام خود تدوین کرده‌بود که بعدها به ردیف آقا حُسیْنُقُلّی شهرت پیدا کرد، این ردیف که شباهت زیادی به نواخته‌های میرزا در صفحات دارد، جنبهٔ آموزشی داشته و توسط او تدریس می‌شده، مهم‌ترین راوی «ردیف میرزا حُسیْنُقُلّی»، فرزند او، علی‌اکبر شهنازی است. وی طی سال‌های ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲ دورهٔ کامل این ردیف را در ادارهٔ فرهنگ و هنر وقت ضبط کرد. زمانی که استاد شهنازی هجده ساله بود پدر را از دست داد. میرزا حُسیْنُقُلّی به همسر خود شاه‌بگم گفته‌بود که: «مادر علی‌اکبر این فرزند بعد از من راه مرا ادامه می‌دهد». بعد از فوت میرزا؛ علی‌اکبر جوان بود که مسئول ادارهٔ کلاس او شد. استاد شهنازی ۲۸ اسفند سال ۱۳۶۳ در سن ۸۷ سالگی چشم از جهان فرو بست.

۱. تاریخ‌ها در این کتاب بر اساس هجری شمسی درج شده‌اند.

● کودکی ردیف پایین (ردیف نشسته دوم) علی اکبر شهنازی است که در آغوش حسین خان ملندوق نشسته، دومین نفر در ردیف نشسته اول میرزاحسینقلی و سومین نفر میرزا عبدالله است که به ترتیب پدر و عموی علی اکبرخان هستند.

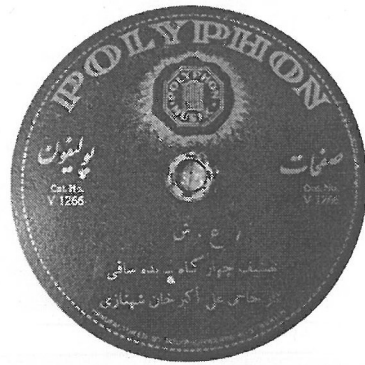
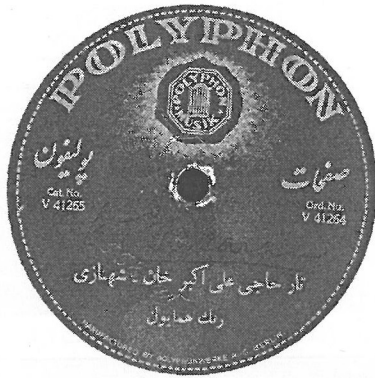
● کودکی که در سمت راست تصویر دیده می شود علی اکبر شهنازی و مردی که در سمت چپ تصویر است پدر او یعنی میرزاحسینقلی است.

در سال ۱۲۹۱ زمانی که علی‌اکبر چهارده ساله بود و در مدرسه سن‌لویی درس می‌خواند، دو صفحه موسیقی همراه با آوازخوانی جناب دماوندی توسط کمپانی گرامافون از او ضبط شد. ۲۷ صفحه با فرم‌های متفاوت نیز در سال ۱۳۰۶ کمپانی پلیفون از علی‌اکبر شهنازی ضبط کرد، که در بخش زیادی از این صفحات ابراهیم منصوری با ساز ویلن ایشان را همراهی کرده و در این صفحات حسینعلی نکیسا آواز و عنایت‌الله شیبانی تصنیف خوانده‌است، دو صفحه نیز به همراه آواز مجید وفادار ضبط شده‌است (شرایلی، ۱۳۹۷). کمپانی کلمبیا در سال ۱۳۰۷ موفق شد ۹ صفحه از علی‌اکبر شهنازی ضبط کند. در برخی از این صفحات حسین استوار پیانو و یوسف نوزاد ویلن نواخته‌است، مهدی غیاثی نوازنده تنبک در این دوره ضبط بوده و خواننده این مجموعه ایران‌خانم صادقی بوده‌است (همان). آخرین دوره ضبط صفحه استاد شهنازی ۱۳۰۸ توسط کمپانی هیزمسترزویس بوده‌است، در این مجموعه ۱۲ صفحه از استاد شهنازی ضبط شده‌است که در تمام آن‌ها ابراهیم منصوری نوازنده ویلن و ابوالحسن اقبال‌آذر خواننده بوده که البته در بخش‌های موزون نیز تنبک حضور دارد (همان) در این دوره، مجموعه‌هایی از موسیقی دستگاهی ارائه شده که معمولاً در ابتدا و انتها ضربی‌هایی به شکل گروهی اجرا می‌شود.

در نتیجه مجموعاً ۵۰ صفحه کامل از آثار استاد شهنازی ضبط شده‌است که در تمام این آثار، سیر به وجود آمدن سبک نوازندگی و ملودی‌پردازی ایشان به وضوح قابل پیگیری است.

نمونه‌هایی از لیبل صفحات استاد علی‌اکبر شهنازی

نمونه‌هایی از لیبل صفحات استاد علی اکبر شهنازی

۲. برگزاری کنسرت‌ها و حضور در رادیو ایران

طی این سال‌ها آگهی‌های زیادی دلالت بر اجرای کنسرت توسط ایشان می‌کنند. از سال ۱۳۱۹ که رادیو تأسیس شد، شهنازی در این رسانه حضور داشت و به شیوه‌های متفاوت به تألیف و اجرای موسیقی ایرانی مشغول بود.

شب نشینی باشکوه ۲۰ اردیبهشت

در سالون هتل

مرکز ازبک برد کنسرت توسط آقای میرزا علی اکبر خان شهنازی - در برده
کدی توسط شرکت گدی اخوان و یک برده دهن توسط مادام آقاخان پری
آقای که باغ شب نشینی تشریف بیاورند یک شب خوش و یک هایش در شب و الاز
دست داده اند.

لاذر د بطمه سدر
محل فروش بلیط جیراغ برق دولخه باستود
شب هایش در کیشه بلیط فروشی
اکبر میخواهید بلیط تهیه فرمائید شب هایش نگذارید

تقریر اعلان ۱۵۰۸

۵ - ۱

نمونه‌هایی از اطلاعیه‌های کنسرت‌های موسیقی مرتبط به علی اکبر شهنازی

نمونه‌هایی از اطلاعاتی‌های کنسرت‌های موسیقی مرتبط به علی‌اکبر شهنازی

کنسرت مهم شهنازی

برای امتناع تارتهای آقای شهنازی و تماعی تابلوی لطف (مجسمه مرمر) اثر طبع آقای شهزاد بشرکت آرتیست شهیر، ادم پیری آقا، باب (یوم چهارشنبه ۹ خرداد در سالون گراند هتل برای آقا، بان و جمعه ۱۱ خرداد در سالون مدرسه زردشتیها برای خانها) دعوت

اپرت خسرو خان او قاتش تلخ است

بقلم آقای میرزا سید علیخان نصر بانضمام يك برده سنو از عصر سشنبه ۱۶ شهریور تا ۴ شب متوالیا از ساعت ۸ بعد از ظهر در شعبه نمایشگاه زرتشتیان خیابان لاله زار بمعرض نمایش گذارده میشود در فواصل برده‌ها ارکستر مدرسه شهنازی مترنم است
قیچ بلیط از دو قران الی بکتومان

۲ - ۱

نمره اعلان ۲۳۰۳

تئاتر سیروس

اولین تئاتر دائمی ملی ایران در نمایشگاه زرتشتیان
کنسرت بتوسط آقای حاجی میرزا علی‌اکبر خان شهنازی باشتراك خواننده ماهر شاهزاده رضا قلی میرزا نجسته و هیئت ارکستر مدرسه موسیقی شهنازی
روز پنج شنبه ۲۸ آذر ۱۳۰۸ - در ساعت ۵ بعد از ظهر شروع خواهد شد

(فقط)

امشب یکشب

او اریته

کنسرت بتوسط مدرسه شهنازی موسیقی شهنازی

آواز روح انگیز خانم

سلوی تار اقای شهنازی و ویالون اقای بحرینی پور
در آم لجر و پرده - کندی معشوقه هر جانی یک پرده
در سالون مجلل نهایشگلا نکیمیا خیابان سپه

۸ (مرکز فروش بلیط)

بهارستان لطف، لاله زار سنو و اول آن موسی، خندان شاهان دراعمال بحیرت - نامره درخشان شریف
لا اله الا الله و شکیب - کتبه دیانت سلطی غلام - سره دیوانه گشتن - صلوات شامهر و دو خنده صلوات

قیمت بلیط از الی ۳۰ ریال

ردیف	روز	بخش	تاریخ	برنامه	مایه	خواننده
۱	شنبه	اول	۱۳۲۰/۹/۸	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	چهارگاه	تاج
۲	دوشنبه	دوم	۱۳۲۰/۹/۱۰	تصنیف (دل من از عشق روی تو)	بیات اصفهان	قمر
۳	سه‌شنبه	دوم	۱۳۲۰/۹/۱۱	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (ره خِزْد)	ابوعطا	غُرَاب زاده
۴	پنج‌شنبه	سوم	۱۳۲۰/۹/۱۳	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (پروانه گلزار)	همایون	بدیع‌زاده
۵	شنبه	اول	۱۳۲۰/۹/۱۵	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	شور	اسماعیل نکبسا
۶	دوشنبه	دوم	۱۳۲۰/۹/۱۷	تصنیف (نگارِ من)	بیات ترک	قمر
۷	پنج‌شنبه	سوم	۱۳۲۰/۹/۲۰	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	سه‌گاه	تاج
۸	جمعه	سوم	۱۳۲۰/۹/۲۱	تار تنها	ابوعطا	-
۹	شنبه	اول	۱۳۲۰/۹/۲۲	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	ماهور	ادیب
۱۰	دوشنبه	دوم	۱۳۲۰/۹/۲۴	آواز، تصنیف	ابوعطا	قمر
۱۱	سه‌شنبه	دوم	۱۳۲۰/۹/۲۵	تار تنها	دشتی	-
۱۲	پنج‌شنبه	سوم	۱۳۲۰/۹/۲۷	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (سحرگهان)	بیات ترک	بدیع‌زاده
۱۳	شنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۰/۱۳	تار تنها	بیات اصفهان	-
۱۴	دوشنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۰/۱۵	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (نسیم صبحگاهان)	بیات ترک	روح‌بخش
۱۵	چهارشنبه	اول	۱۳۲۰/۱۰/۱۷	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (عاشق)	سه‌گاه	روح‌بخش
۱۶	شنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۰/۲۷	تار تنها	سه‌گاه	-
۱۷	دوشنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۰/۲۹	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	نوا	تاج
۱۸	چهارشنبه	اول	۱۳۲۰/۱۱/۱	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (نغمه بهار)	چهارگاه	روح‌بخش
۱۹	شنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۱/۴	تار تنها	دشتی	-
۲۰	دوشنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۱/۶	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (خسته‌دل)	افشاری	قمر
۲۱	شنبه	اول	۱۳۲۰/۱۱/۱۸	پیش‌درآمد، آواز	شور	ادیب
۲۲	دوشنبه	سوم	۱۳۲۰/۱۱/۲۰	تار تنها	ماهور	-
۲۳	جمعه	سوم	۱۳۲۰/۱۱/۲۴	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (فرشته محبت)	سه‌گاه	قمر
۲۴	شنبه	اول	۱۳۲۱/۲/۱۲	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	سه‌گاه	ادیب
۲۵	دوشنبه	سوم	۱۳۲۱/۲/۱۴	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	ابوعطا	تاج
۲۶	چهارشنبه	دوم	۱۳۲۱/۲/۱۶	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	دشتی	روح‌بخش
۲۷	جمعه	اول	۱۳۲۱/۲/۱۸	پیش‌درآمد، آواز، تصنیف (فرشته محبت)	سه‌گاه	قمر
۲۸	شنبه	اول	۱۳۲۱/۲/۱۹	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	ماهور	ادیب
۲۹	دوشنبه	سوم	۱۳۲۱/۲/۲۱	تار: شهنازی (همایون)، نی: نوائی (شوشتری)	همایون	تاج
۳۰	چهارشنبه	دوم	۱۳۲۱/۲/۲۳	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	شوشتری	قمر
۳۱	شنبه	اول	۱۳۲۱/۲/۲۶	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	همایون	ادیب
۳۲	دوشنبه	سوم	۱۳۲۱/۲/۲۸	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	بیات ترک	تاج
۳۳	چهارشنبه	دوم	۱۳۲۱/۲/۳۰	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	سه‌گاه	روح‌بخش
۳۴	جمعه	اول	۱۳۲۱/۳/۱	پیش‌درآمد، آواز، رنگ	شور	ادیب

علی‌اکبر شهنازی بعد از فوت پدر یعنی از سال ۱۲۹۴ بر مسند تدریس وی نشست و تدریس را رسماً آغاز کرد. پنجم بهمن‌ماه ۱۳۰۸ طبق اسناد، اجازه‌نامه تأسیس «مدرسه موسیقی شهنازی» توسط وزارت معارف صادر می‌شود و استاد شهنازی در این مکان، جدی‌تر به تدریس می‌پردازد. در این مدرسه آقای بحرینی نیز ویلن تدریس می‌کردند. تا سال ۱۳۱۵ آگهی تبلیغ، دال بر تدریس استاد شهنازی در این مجموعه وجود دارد و از اواخر دهه ۲۰ استاد شهنازی در هنرستان موسیقی ملی نیز به تدریس پرداختند.

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

نظر به ماده دهم قانون اساسی معارف

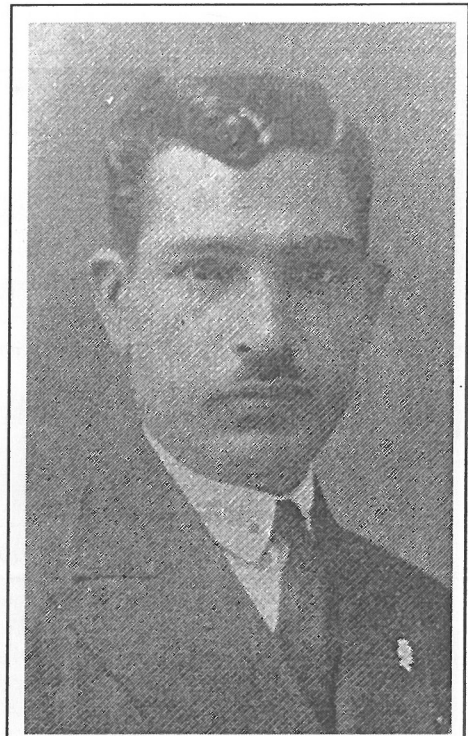
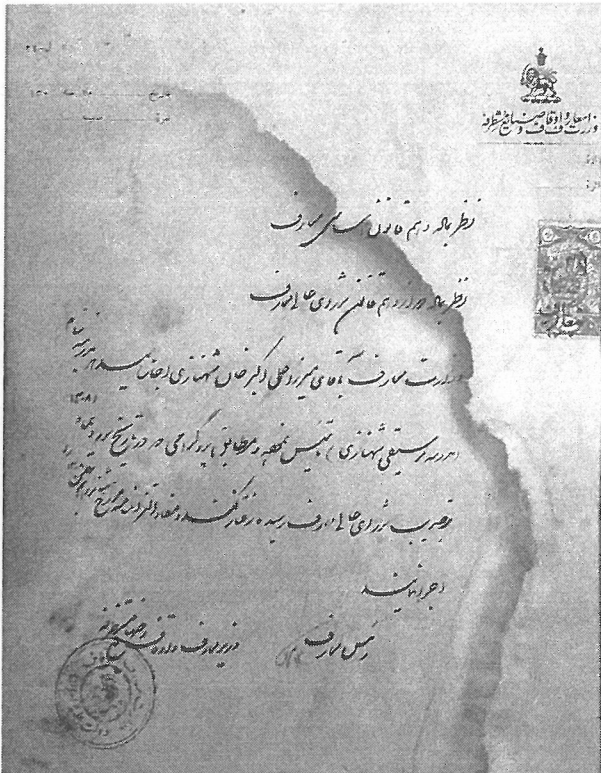
نظر به ماده دوازدهم قانون شورای عالی معارف

وزارت معارف به آقای میرزا علی اکبرخان شهنازی اجازه می‌دهد مدرسه‌ای به‌نام (مدرسه موسیقی شهنازی) تأسیس نموده و مطابق پروگرامی که در تاریخ سوم دیماه ۱۳۰۸ به تصویب شورای عالی معارف رسیده رفتار کنند و مفاد التزامنامه مورخ شانزدهم بهمن ۱۳۰۸ را اجرا نمایند.

رئیس معارف

وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

امضاء: علی اصغر حکمت

علی‌اکبر شهنازی در جوانی

شهنازی ضمن فعالیت‌های هنری، اجرایی و تدریس به شیوه تارنوازی بدیعی دست پیدا کرد که تبلور آن در ردیف دوره عالی ایشان دیده می‌شود در سال ۱۳۵۶ زمانی که حدوداً ۸۰ ساله بودند در اداره فرهنگ و هنر ردیف دوره عالی را ضبط و در سال ۱۳۷۴ توسط انجمن موسیقی با همین عنوان منتشر شد.

شرح نت‌نگاری آثار استاد علی‌اکبر شهنازی

ردیف	عنوان	محتوا	سال نشر	ناشر	پدید آورنده	توضیح
۱	ردیف دوره عالی	ردیف دوره عالی	۱۳۶۷	نرسی صالحی	حبیب‌الله صالحی	شاهرود (۱۳۶۴ - ۱۳۹۹) خلیفه کلاس استاد شهنازی
۲	ردیف دوره عالی	ردیف دوره عالی	قبل از ۱۳۴۰	سوره مهر	فرهاد ارزنگی	نت دست‌نویس شامل ردیف غیر از بیات ترک
۳	ردیف دوره عالی	نت نویسی آموزشی و تحلیلی ردیف دوره عالی	۱۳۹۷	نشر نی	داریوش طلایی	نت‌نگاری به شیوه جدید بر اساس ۴ منبع
۴	مجموعه پیش‌درآمد و رنگ	پیش‌درآمد و رنگ	۱۳۸۳	کتبیه	حبیب‌الله صالحی	شامل قطعات ردیف دوره عالی و برخی از آثار دیگر
۵	بیست و سه قطعه	پیش‌درآمد، رنگ و یک فانتزی	۱۳۷۷	ماهور	داریوش طلایی	شامل قطعات ردیف دوره عالی و یک فانتزی
۶	ردیف دوره عالی و پیش‌درآمد و رنگ	ردیف دوره عالی و ضربی‌های آن	۱۳۹۸	سرود	نبی‌احمدی	نت‌نویسی تحلیلی
۷	ردیف دوره عالی و پیش‌درآمد و رنگ	ردیف دوره عالی و ضربی‌های آن	۱۳۹۰	ماهور	حبیب‌الله صالحی	به کوشش داریوش پیرنیاکان
۸	جنگ و صلح	پیش‌درآمدها و رنگ	۱۳۹۳	ماهور	حسین مهرانی	تنظیم برای سه‌تار
۹	چهارمضرب‌های استاد شهنازی	چهارمضرب	۱۳۹۳	ماهور	حسین مهرانی	تنظیم برای سه‌تار
۱۰	ضربی‌های استاد شهنازی	پیش‌درآمدها و رنگ	۱۳۷۵	ماهور	جهانشاه صارمی	-
۱۱	ضربی‌های استاد علی‌اکبر شهنازی	آثار ضربی شامل (پیش‌درآمد، رنگ، کرشمه، چهارمضرب، گریلی و...)	۱۳۹۳	ماهور	حسین مهرانی حامد صادقی	شامل پیش‌درآمد و رنگ‌های ردیف و ضربی‌های داخل ردیف و نت‌نگاری برخی از ضربی‌های صفحات